

державної політики підвищення престижу наукової праці і стимулювання розвитку актуальних напрямів фундаментальної науки та інноваційних процесів тощо. Хотів би також послатися на приклад Угорщини, де сформувався стала громадська думка щодо важливості розвитку науки у державі. Тут 0,25% обігу великого і середнього «бізнесу», до якого додається рівноцінна сума державних коштів, спрямовується на фінансування науки.

В.М. ЛОКТЄВ,
академік НАН України,
академік-секретар Відділення фізики і астрономії НАН України

У звітній доповіді, яку я пропоную схвалити, президент НАН України Борис Євгенович Патон висвітлив ті здобутки, з якими прийшла наша Академія до цього річних Загальних зборів, та перелічив основні проблеми, що потребують розв'язання. Конкретними результатами фундаментального та прикладного характеру я міг би дещо доповнити той розділ доповіді, де йшлося про фізику і астрономію, зокрема, розповісти, як ми відзначили в Україні «Рік фізики». На вшанування незаперечної ролі, яку відіграла фізика в цивілізаційному розвитку людства впродовж ХХ ст., та започаткованого у 1905 р. видатного внеску в цей процес Альберта Ейнштейна ЮНЕСКО оголосила 2005 р. Всесвітнім «Роком фізики». Він широко відзначався в усіх розвинених країнах і в багатьох, до речі, на урядовому рівні. Зрештою, я міг би також зробити спробу проаналізувати найбільш актуальні завдання, які стоять перед фізикою і астрономією.

Але оскільки я маю високу честь виступати перед найвищим органом Національної академії наук України — її Загальними зборами, які вперше відвідали високоповажні гості — глава нашої держави Віктор Андрійович Ющенко і керівник Уряду Юрій Івано-

І останнє — про необхідність розбудови меритократичного суспільства в Україні. Тобто йдеться про створення такої держави, де найбільше шанувалися б, у широкому значенні слова — займали керівні пости, отримували нагороди тощо, люди, котрі зробили найбільший внесок у поступ країни та суспільства. Тому хочу нагадати один популярний вислів: «Прогрес — це не питання швидкості, а напрямку руху».

вич Єхануров, дозвольте порушити загальні питання науки та її існування в Україні, які мене і, впевнений, вас усіх найбільше хвилюють.

Я маю на увазі ту жорстку, а інколи навіть жорстоку критику, яка розгорнулася у засобах масової інформації, причому не тільки наших, а й зарубіжних, і яку, чесно кажучи, дуже важко зрозуміти. Те, що відбувається і, як завжди, досягло максимуму напередодні Загальних зборів, не може спокійно сприйматися науковою спільнотою, особливо щодо пропозицій, які видаються за прогресивні реформи або необхідні перетворення.

Хотів би висловитися саме з цього приводу.

Здається, у нас склалася традиція ще з часів Жовтневої революції: коли справа доходить до перетворень, то спочатку треба все зруйнувати, переділити, замінити — навіть те, що створювалося багатьма поколіннями і чудово себе зарекомендувало.

Нехай мене пробачать представники решти наук, але такими є дані західної статистики: 39 % наукової продукції, що виходить за межі України, стосується фізичних досліджень. Лазерна фізика, напівпровідникова електроніка, фізика металів і сплавів, низькі температури, оптична і радіоастрономія,

фізичне матеріалознавство тощо були і поки що залишаються напрямами, результатами яких ми можемо пишатися, попри те, що їх вітчизняні вчені отримували в умовах багаторічної міжнародної ізоляції за радянських часів. Здавалося б, коли практично всі «ящики» стали відкритими, держава мала б з вигодою для себе використати створені технології, сприяти їхньому патентуванню та широкому впровадженню або хоча б забезпечити такі умови, щоб це успішно здійснював приватний бізнес.

Проте сталося прямо протилежне — високотехнологічне виробництво занепало, а без необхідного фінансування наука, яка його підживлювала, стала як галузь професійної діяльності фактично мало кому потрібною, втратила свій престиж. Скажу більше: діяльність Академії наук супроводжується такими звинуваченнями, начебто над нею, а фактично над тисячами відданих своєму покликанню її працівників, розпочався відкритий судовий процес, у якому, крім відповідача і прокурорів, інших учасників немає.

Науку, тобто науковців, звинувачують у всіх негараздах і лихах, навіть у Чорнобильській трагедії. З цього приводу можу лише пригадати вислів визначного російського фізика-експериментатора, нобелівського лауреата Ж.І. Алфьорова: «Так стверджувати — це все одно, що звинувачувати великих письменників Гоголя, Шевченка та інших у тому, що Російська імперія майже суцільно була неписьменною».

Від себе можу додати: лазерні технології, в розробці яких вагомий внесок належить київському Інституту фізики, набагато активніше застосовуються за кордоном, скажімо, у США, ніж в Україні. Існують й інші приклади, коли наші вчені, будучи першими з того чи іншого питання, без необхідної підтримки відставали в його подальшому вивченні, втрачаючи пріоритетні позиції.

Запевняю вас: я далекий від думки, що в Національній академії наук усе ідеально і

ніщо не потребує коригування. Безперечно, вона, як і будь-яка організація, що працює в реальних умовах, має недоліки. Крім того, як велика і багатопрофільна установа Академія певною мірою потерпає від бюрократизму. Раніше на неї покладалися не тільки наукові завдання, вона обслуговувала також політичні, економічні та оборонні програми, тому централізована підтримка була належною.

Разом з тим державні органи не могли допустити повної незалежності Академії, так чи інакше намагалися впливати на неї, насамперед укорінюючи в її лави або представників владних структур, що спостерігається і досі, або носіїв «правильної» ідеології. Проте навіть за радянських часів було відомо, що Академія наук може демонструвати тверду неупступливість, а вибори до неї є яскравим прикладом справді вільних виборів.

Так історично склалося, що, на відміну від переважної більшості західних академій, які, власне, нічим не керують, наша Академія — це передусім наукові інститути. При цьому можна з упевненістю стверджувати, що в своїх галузях знань вони входять до найкращих установ у нашій країні і, за окремими винятками, добре відомі у світі.

Справді, інститути і лабораторії створювалися під видатних учених, існуючі наукові школи, перспективні або державно важливі проблеми та напрями. І якщо реформою назвати лише те, щоб одну частину Академії, як пропонується, пустити на «вільні хліба», або, інакше кажучи, вивести з НАН України, а решту, включаючи персонал, майно, кудись передати (наприклад, до Міністерства освіти і науки), то це не реформа, а, вибачте, «беспредел». Такі дії зруйнують те, що є, а освіті нічого не додадуть, адже і так практично всі відомі фахівці викладають у вищих навчальних закладах. Більше того, проблеми збереження людей, наукових шкіл, приміщень, обладнання залишаться, а науковий потенціал не тільки не примножиться, а й може зникнути.

Сподіваюся, ви мене зрозумієте, якщо я наведу одну цитату з деякими скороченнями: «Історія Академії наук ще не написана — вона не усвідомлена суспільством. Воно не знає участі Академії у світовій культурі, не усвідомлює значення своєї Академії у цьому напрямі роботи. І величезна творча робота, яка залишила свій слід не тільки в історії нашої Батьківщини, а й в історії людської думки, належить Академії наук.

Упродовж майже двох століть Академія неухильно трималася одних і тих самих традицій, які не змінювалися, незважаючи на жодні зовнішні і внутрішні обставини, навіть у ті періоди, коли Академія була у важкому стані, а двічі — на краю загибелі, і точилися настійні розмови про її закриття.

Здавалося б, її існування залежало від дрібних подій — сходження на престол Єлизавети Петрівни і в епоху наполеонівських війн. Обидва періоди не наставали раптово, а готувалися через громадську думку. Тоді установи Академії завмирили, а кількість працівників різко зменшувалася.

Протягом усього існування Академії частина суспільства ставилася до неї майже вороже, але завжди були люди, у тому числі серед правлячих осіб, які чітко усвідомлювали значення і завдання Академії. Однак багатьом витрати на Академію видавалися зайвою розкішшю.

Академія завжди потребувала коштів, і для виправдання її існування чи затрат на неї в урядових колах побутувала тенденція переробити втілену в життя творчу справу чи то в різновид навчального закладу, чи то в казенну установу — зібрання майстерень і техніків, а то й у зібрання придворних учених на зразок придворного оркестру чи театру.

Але життя в Академії жевріло, а традиції зберігалися. Одна з них — незмінна традиція високих ідеалів життя і діяльності — давала змогу виходити неушкодженою з випробувань і виживати, і ця традиція, безперечно, уявляється нам як вияв історичного проце-

су, коли ми займемося науковою історією Академії наук».

Здається, це написано сьогодні. Проте наведений уривок належить нашому видатному співвітчизнику, першому голові-президенту Української академії наук Володимирі Івановичу Вернадському і стосується осмислення ним періоду 1918–1919 років, коли УАН тільки-но розгортала свою роботу і велися запальні дискусії про її місце і статус.

Як бачимо з цієї цитати, академічна спільнота завжди викликала нерозуміння з боку суспільства і його керівництва своєю незалежністю, якщо хочете, вільнодумством, критичним ставленням до будь-яких спроб втручатись у творчий процес або впливати на об'єктивні висновки досліджень.

Як я уже зазначав, змінювати в Академії є що, але при цьому слід неодмінно зберігати її дух, самоврядність, академічну свободу, зокрема у виборі наукових напрямів та вимогливої оцінки результатів. Сказане, безперечно, не означає, що держава не може заявляти про свої пріоритети і вимагати першочергової уваги з боку Академії саме до них.

Суворі критики, а багато з них є працівниками академічних установ, кажуть, що держава не контролює, на що і як витрачаються кошти і яка від них віддача. Але загальновідомо, що наукова робота, затребувана державою, виконується, і на максимально високому рівні. При цьому на перші ролі тут виходять люди великого дослідницького й організаційного таланту, до того ж з державницьким мисленням. За прикладами далеко ходити не треба — досить згадати С.П. Корольова, І.В. Курчатова, Є.О. Патона, І.Є. Тамма, М.К. Янгеля та багатьох інших. Відчуття необхідності своєї роботи для рідної країни, свого народу — це, повірте, не пафос і не декларація, а важлива умова подолання деяких негативних явищ. Запевняю, що зацікавленість держави у наукових дослідженнях та її результатах є внутрішньою потребою для багатьох молодих науковців України, стимулом у їхній роботі.

Але більшість з них мають сім'ї, виховують і навчають дітей, їм необхідні кошти для нормального життя і головне — житло. А втім, це не все. Крім гідної платні за свою висококваліфіковану працю, вони просять допомогти створити їм такі необхідні для роботи умови, як придбання фахової літератури (хоча б основних журналів), забезпеченість Інтернетом, сучасним обладнанням. Безперечно, переважна більшість науковців з великою радістю працювали б в Україні, але змушені виїжджати для того, щоб залишитись в улюбленій справі, зростати професійно. Зрештою, вони просто заробляють гроші роботою, яку можуть виконувати на світовому рівні, бо інші за кордоном не влаштовуються. І треба пам'ятати, що втрачаючи талановиту, освічену, конкурентоспроможну в найпередовіших і найсучасніших напрямках людського розвитку молодь, ми розбазарюємо свій генофонд, так потрібний для нашого майбутнього. Користуючись присутністю на наших зборах секретаря РНБО України А.К. Кінаха, хочу звернутися до нього із запитанням: «А хіба проблема відпливу з країни такої кількості кваліфікованих молодих кадрів, що більше нагадує евакуацію, а не еміграцію, не є такою, яку треба було б обговорити на одному із засідань РНБО України?».

Академія надзвичайно занепокоєна цією ситуацією, оскільки без молодого поповнення катастрофічно старіють і поступово зникають наукові школи, студентам немає у кого вчитися і куди йти працювати. Навіть гірше, за цих умов починає визрівати інша хвороба — невміння підтримати найбільш перспективні і багатообіцяючі напрями та ділянки науки. Однак зусиллями самої Академії перелічені проблеми розв'язати неможливо.

Фундаментальна наука, безперечно, інтернаціональна, але в кожній країні найціннішим надбанням вважаються її носії — науковці, досліджені і молоді. Гадаю, вони мають право на шанобливе ставлення до них керівництва держави і суспільства загалом. Тому ще раз дозволю собі процитувати Жореса Івановича Алфьорова, який любить згадувати Наполеона. Останній у критичні моменти битв незмінно віддавав команду: «Ослів і вчених усередину!», будь-якою ціною рятуючи транспортні засоби та власників знань. Наша історія також зберігає приклад подібного ставлення до освічених людей, коли їх звільняли від призову до армії у трагічні роки фашистської навали.

Вельмишановний Анатолію Кириловичу! Коли Вас і Ваших колег лякають, що Академія — це монстр, який виріс і зміцнів за часів тоталітаризму, будь ласка, не вірте. Вся вона — від Львова до Харкова і від Києва до Сімферополя, а також від філологів з філософами до ядерників з астрономами — це загалом приблизно 30 тис. людей, або населення невеликого міста. У відносних одиницях — це всього одна особа з кожних 1500, котрі мешкають в Україні.

Але це — мозок нашої нації!

Як свідчать фізіологи, його надзвичайно легко знищити або зробити цілковито некреативним будь-яким необережним рухом, навіть дуже легким струсом. Тому хочу закінчити виступ словами видатного радянського фізика-теоретика Аркадія Бенедиктовича Мігдала, на які звертаю Вашу, Юрію Івановичу, увагу: «Суспільство, що не цінує тренований мозок, приречене».

Вірю, ні, впевнений, що працівники освітньої та наукової сфер України не воліли б жити у такому суспільстві.